

ปฏิบัติการต่อรองของชาวนาไทย
ภายใต้ระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์
เพื่อป้อนตลาดโลก*

เนตรดาว เกาถวิล

สาขาสังคมศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

* บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการประจำปี พ.ศ. 2556 เรื่อง "คนในกระแสการเปลี่ยนแปลง" จัดโดยศูนย์ศึกษาสังคมและวัฒนธรรมร่วมสมัย คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ ประชาไท และกลุ่มจับตาประชาสังคมไทย วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2556 ณ ห้องประชุมประกอบ หุตะสิงห์ ชั้น 3 อาคารอเนกประสงค์ 1 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์.

The “Practices of Politics” of Thai Farmers and the Production of Organic Jasmine Rice for Global Market

Natedao Taotawin

Department of Social Sciences, Faculty of Liberal Arts, Ubon Ratchathani University

ABSTRACT

This paper discusses how Thai farmers negotiate with global capitalism. It is an anthropological study of the complex production relations in contract farming, focusing on the production of organic jasmine rice for global market. On the one hand, many global and local actors have incorporated farmers in northeastern Thailand (*Isan*) into global market system and introduced them to a niche market of organic foods. On the other hand, these actors play the roles of supervisors and auditors in the internationally-certified process of organic rice production. Various forms of negotiation presented in this paper have illustrated how *Isan* farmers respond to exploitation and capitalist socio-economic structure with their “practices of politics” (Li 2007). While previous studies of the peasants focused on class struggle, collective identity, or forms of resistance, this paper argues that *Isan* farmers are individuals who negotiate through everyday life practices (Kerkvliet 2009) in order to gain more benefits and reduce tensions in the processes of “organic” standardization and certification.

keywords

negotiation, contract farming, organic jasmine rice, *Isan* farmers, practices of politics

บทกัตย่อ

บทความนี้นำเสนอปฏิบัติการต่อรองของชาวนาไทยต่อระบบทุนนิยมโลก โดยผู้เขียนใช้การศึกษาทางมานุษยวิทยาเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางการผลิตในระบบเกษตรพันธสัญญา (contract farming) เพื่อการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ส่งออกขายในตลาดโลก ผู้เขียนวิเคราะห์ความสัมพันธ์อันซับซ้อนในระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โดยเน้นการวิเคราะห์ตัวแสดงทางสังคมอันหลากหลายในระบบทุนนิยมกับชาวนาผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออก ซึ่งในด้านหนึ่งตัวแสดงเหล่านี้ทำหน้าที่ผนวกรวมชาวนาอีสานเข้าสู่ระบบตลาดโลกและเปิดพื้นที่ทางการตลาดใหม่ๆ ให้กับชาวนาอีสานในการผลิตสินค้าอาหารที่มีมูลค่าสูง และในอีกด้านหนึ่งตัวแสดงเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบและกำกับควบคุมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ให้ผ่านการรับรองมาตรฐานสากล การต่อรองของชาวนาอีสานหลากหลายรูปแบบในบทความนี้แสดงให้เห็น “ปฏิบัติการทางการเมือง” (practices of politics) ของผู้ด้อยอำนาจ ซึ่งตอบโต้ต่อการเอาเปรียบชาวนา และเป็นปฏิบัติการทางการเมืองในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลเพื่อตอบโต้ต่อโครงสร้างระบบทุน ซึ่งเป็นข้อค้นพบที่ต่างไปจากงานศึกษาก่อนหน้านี้ที่เน้นศึกษาการต่อสู้ทางชนชั้นของชาวนาหรือศึกษาการรวมกลุ่มของชาวนาเพื่อสร้างอำนาจต่อรอง

คำสำคัญ

การต่อรอง, เกษตรพันธสัญญา, ข้าวหอมมะลิอินทรีย์, ชาวนาอีสาน, ปฏิบัติการทางการเมือง

กระแสความตื่นตัวของผู้บริโภคในเรื่องอันตรายจากอาหารอุตสาหกรรม ทำให้ผู้บริโภคหันมาสนใจการบริโภคอาหารอินทรีย์ภายใต้บริบทของกระแสการเติบโตของการบริโภคอาหารอินทรีย์ การสร้างมาตรฐานการผลิตและการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์นับเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสร้างมูลค่าเพิ่มและการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์ไปขายยังต่างประเทศ การสร้างมาตรฐานการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ทำโดยการนำกฎข้อบังคับตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลของสหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (International Federation of Organic Agriculture Movements: IFOAM)¹ มาบังคับใช้ ควบคู่ไปกับการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพการผลิตข้าวอินทรีย์ การแปรรูป และการจัดจำหน่ายสินค้าอินทรีย์

ผู้เขียนได้เคยอธิบายในบทความก่อนหน้านี้ว่าการสร้างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นการควบคุมขบวนการรูปแบบใหม่ และการส่งเสริมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์โดยผ่านระบบเกษตรพันธสัญญาทำให้เกิดการควบคุมการผลิตแบบรวมศูนย์ ซึ่งทำให้ขบวนการตกอยู่ในฐานะผู้เสียเปรียบและแทบไม่มีอำนาจต่อรอง ขบวนการจึงกลายเป็น “กึ่งแรงงานรับจ้าง” หรือเกษตรกรที่ทำการผลิตบนผืนดินของตนเอง แต่กลับไม่มีอำนาจในการควบคุมว่าจะผลิตอะไร ผลิตอย่างไร และผลิตขายใคร โดยขบวนการต้องผลิตตามคำสั่งเพื่อสร้างผลกำไรให้แก่เงินทุนเป็นหลัก (โปรดดูรายละเอียดใน เนตรดาว เกาถวิล 2556)

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะเน้นการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออก ซึ่งชี้ให้เห็นว่าขบวนการพยายามต่อรองในระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ด้วยวิธีการอย่างไรในด้านหนึ่ง เหตุผลที่ขบวนการอีสานยอมรับการเข้าร่วมในการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อป้อนตลาดโลก เพราะการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อส่งออกช่วยเปิด

¹ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ มีข้อกำหนดในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การห้ามไม่ให้มีการใช้พืชตัดแต่งพันธุกรรม การห้ามไม่ให้ใช้สารเคมีทางการเกษตรบางประเภท การให้ใช้ปุ๋ยอินทรีย์ การฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดินโดยการจัดการกับระบบนิเวศในฟาร์ม การห้ามไม่ให้เผาตอซังข้าวในแปลงนา ฯลฯ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับเกณฑ์มาตรฐานของ IFOAM ได้ที่ http://www.ifoam.org/about_ifoam/principles/index.html.

ตลาดใหม่ๆ ให้กับชาวนาอีสาน ชาวนาสามารถขายข้าวอินทรีย์ได้ราคาดีกว่าข้าวที่ปลูกเพื่อป้อนตลาดในประเทศ นอกจากนี้ ชาวนามองว่าการปลูกข้าวอินทรีย์ช่วยฟื้นฟูดินและรักษาสภาพแวดล้อม ซึ่งอาจสร้างความมั่นคงให้แกชีวิตในระยะยาว ในอีกด้านหนึ่ง การผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อป้อนตลาดสากลทำให้เกิดตัวแสดงใหม่ๆ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้ตรวจสอบและควบคุมการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อให้เป็นไปตามกฎมาตรฐานสากล ซึ่งการนำกฎข้อบังคับตามมาตรฐานสากลมาบังคับใช้ดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความเสี่ยงรูปแบบต่างๆ กับชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนทำให้เกิดความตึงเครียดและความขัดแย้งรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นในสังคมหมู่บ้าน ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชาวนาต้องต่อรองกับระบบการสร้างมาตรฐานการผลิตดังกล่าว (โปรดดูรายละเอียดใน เนตรดาว เกาถวิล 2556)

ผู้เขียนสนใจวิธีการที่ชาวนาอีสานตอบสนองและต่อรองในระบบการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออก โดยวิเคราะห์การต่อรองของชาวนาในฐานะที่เป็น “ปฏิบัติการทางการเมือง” (practices of politics) ของปัจเจกบุคคล ดังที่ทาเนีย เมอร์เรย์ ลี (Tania Murray Li) อธิบายว่าปฏิบัติการทางการเมืองเป็นการท้าทาย โดยคนด้อยอำนาจปฏิเสธวิถีทางที่สิ่งต่างๆ ดำรงอยู่ เพื่อเปิดพื้นที่ให้กับการต่อรอง ลีใช้แนวคิดดังกล่าวเพื่อวิเคราะห์การต่อสู้ของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าในอินโดนีเซีย ซึ่งชาวบ้านได้ตั้งคำถามกับกระบวนการยุติธรรม การไม่รักษาคำสัญญาของรัฐ ที่ให้ความหวังโดยการชักจูงให้พวกเขาเข้ามาแผ้วถางป่าเป็นไร่นาเพื่อสร้างอนาคตที่ดีกว่า (Li 2007, 12) ส่วนเบเนดิกท์ เคิร์กฟลิต (Benedict J. Tria Kerkvliet) ให้ความสนใจกับปฏิบัติการทางการเมืองในชีวิตประจำวัน ซึ่งเขามองว่าเป็นลักษณะเด่นที่พบในสังคมชาวนา เคิร์กฟลิตมองว่าเราควรจะมีมุมมองการเมืองในความหมายกว้าง ซึ่งครอบคลุมทั้งการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการใช้ทรัพยากรที่รูปแบบของการแสดงออกทางการเมืองในชีวิตประจำวัน อาจจะมีตั้งแต่การให้ความร่วมมือ การโต้แย้ง การต่อรอง การประนีประนอมกับความขัดแย้ง หรือแม้แต่การใช้ความรุนแรง (Kerkvliet 2009, 227-228) บทความประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วน ได้แก่ (1) การบังคับใช้กฎมาตรฐานสากลเกษตรอินทรีย์กับชาวนาอีสาน (2) การต่อรองและการต่อต้านของชาวนาอีสาน และ (3) บทสรุป

การบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลในระบบข้าวอินทรีย์

ในยุคเสรีนิยมใหม่การรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้าเกษตรนับเป็นรูปแบบการควบคุมคุณภาพสินค้าเกษตรที่กำลังได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย เพราะเป็นการประกันคุณภาพสินค้า เพื่อสร้างความมั่นใจให้แก่ผู้บริโภคว่ากระบวนการผลิตสินค้าได้มาตรฐานตามที่กำหนด เนื่องจากการควบคุมดังกล่าวเป็นวิธีการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสินค้า โดยเป็นการสร้างตลาดทางเลือกที่จำกัดคู่แข่งให้เหลือน้อยลง ดังนั้น ธุรกิจการเกษตรต่างๆ จึงใช้การรับรองมาตรฐานสินค้าเป็นกลไกสำคัญในการสร้างมาตรฐานให้แก่สินค้าเกษตรอินทรีย์ของตน การควบคุมคุณภาพสินค้าให้ผ่านการรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลจึงกลายเป็นพลังผลักดันการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทุกชั้นตอน ยิ่งไปกว่านั้น ความพยายามในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตดังกล่าวได้ส่งผลกระทบให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของเกษตรกรและความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรในเรื่องอื่นๆ ด้วย

การสร้างความเป็นมาตรฐานในระบบการผลิตแบบอินทรีย์มุ่งปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากเกษตรเคมีเป็นเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเน้นความปลอดภัยของอาหาร นอกจากนี้ ยังมุ่งตอบสนองความต้องการเชิงอุดมคติอื่นๆ ของสังคมทันสมัย เช่น การฟื้นฟูดิน การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างชุมชนที่ดี เป็นต้น ผู้เขียนให้ความสนใจกับการสร้างมาตรฐานในระบบเกษตรอินทรีย์ โดยเฉพาะการสร้างขบวนการที่มีจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและขบวนการผู้มีวินัย เพราะมันแสดงให้เห็นถึงการใช้อำนาจของรัฐสมัยใหม่ ซึ่งกระทำการสร้างวินัยให้เกิดขึ้นในหมู่พลเมือง การควบคุมผ่านการสร้างความสมัครใจและการสร้างความร่วมมือในหมู่ผู้ถูกควบคุม

หากต้องการได้รับการรับรองว่าทำการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์จริง เกษตรกรต้องผ่านการตรวจสอบจากผู้ตรวจสอบคุณภาพภายนอก² และผู้ตรวจสอบควบคุมคุณภาพ

² ผู้ตรวจสอบภายนอก (external inspectors) เป็นผู้เชี่ยวชาญที่มาจากตัวแทนของสถาบันที่ตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้า ไม่ได้มาจากตัวแทนของผู้ผลิตและผู้ซื้อสินค้า ทำหน้าที่ตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพการผลิต การแปรรูปและการจัดการเครือข่ายการจัดหาสินค้า.

ภายใน³ ผู้ตรวจสอบคุณภาพภายนอกจะทำการตรวจสอบระบบการผลิต การแปรรูป และการจัดส่งสินค้าให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของ IFOAM เกณฑ์การรับรองมาตรฐานอินทรีย์จะรับรองเงื่อนไขการผลิตว่ามีมาตรการส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และมีมาตรการในการควบคุมต้นทุนการผลิต ระยะเวลาการเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นการปลูกข้าวอินทรีย์ใช้เวลา 3 ปี การตรวจสอบคุณภาพเกษตรอินทรีย์ จึงเป็นการรับรองมาตรฐานการผลิตตลอดห่วงโซ่คุณค่าของการผลิตข้าวอินทรีย์ ได้แก่ กระบวนการผลิต การแปรรูป และการจัดจำหน่ายสินค้า ดังนั้น การตรวจสอบรับรองมาตรฐานจึงครอบคลุมพื้นที่กว้างขวาง ไม่ว่าจะเป็นไร่ นา ยุงฉาง ยุงข้าว ชุมชน โกดังเก็บข้าวเปลือกของโรงสี คลังเก็บสินค้าที่ท่าเรือ และแหล่งค้าส่ง โดยมีการตรวจสอบจากผู้ตรวจสอบภายในปีละมากกว่าหนึ่งครั้ง และจากผู้ตรวจสอบภายนอกปีละหนึ่งครั้งเป็นอย่างน้อย โดยทั่วไป องค์กรผู้ผลิตเป็นผู้รับผิดชอบค่าใช้จ่ายในการตรวจสอบรับรองมาตรฐานสินค้าซึ่งค่อนข้างสูง

การสร้างมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นการควบคุมชาวนาในรูปแบบใหม่ ผู้เขียนพบว่า การควบคุมที่เกิดขึ้นมีสองระบบซ้อนทับกัน ได้แก่ 1) การควบคุมระบบการผลิต และ 2) การควบคุมระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐาน ในบทความนี้ผู้เขียนวิเคราะห์ความเชื่อมโยงระหว่างการควบคุมที่เกิดขึ้นในระบบสองระบบ โดยมองผ่านกระบวนการตรวจสอบและรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ซึ่งนำไปสู่การต่อรองและโต้แย้งจากชาวนา

ในบทความที่เขียนขึ้นก่อนหน้านี้อู๋เขียนได้กล่าวถึงการบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานสากลเกษตรอินทรีย์กับชาวนาอิสาน⁴ ผ่านการนำกฎข้อบังคับ 20 ข้อเพื่อให้เกษตรกรปฏิบัติ เช่น

³ ผู้ตรวจสอบภายใน (Internal inspectors) เป็นผู้เชี่ยวชาญที่มาจากการแต่งตั้งภายในองค์กรผู้ผลิตสินค้า ทำหน้าที่เป็นกลไกในการตรวจสอบคุณภาพการผลิตสินค้าให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กำหนด และเป็นกลไกที่มีไว้ เพื่อให้ผู้ตรวจสอบภายนอกสามารถตรวจสอบประสิทธิภาพการควบคุมคุณภาพภายในองค์กร.

⁴ มาตรฐานการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ชาวนาอิสานต้องผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์ในที่นี้ เช่น มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของสหภาพยุโรป (Council Regulation (EEC) NO 2092/91) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ http://europa.eu/legislation_summaries/other/l21118_en.htm มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศสหรัฐอเมริกา (The American USDA National Organic Program-NOP)

เกษตรกรต้องทำเกษตรอินทรีย์เต็มพื้นที่ที่เกษตรกรดูแลการผลิต ต้องคืนพื้นที่ให้ธรรมชาติ อย่างน้อยร้อยละ 7 ของพื้นที่ผลิตทั้งหมด ต้องทำแผนที่แปลงนา ต้องใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ ที่ผ่านการรับรองมาตรฐาน ต้องไม่ใช่เมล็ดพันธุ์ที่ตัดต่อพันธุกรรม ต้องปลูกพืชหมุนเวียน ต้องทำคันนากสูงกว่าแปลงนาเคมีข้างเคียง ต้องปลูกต้นไม้เป็นแนวกันเขตกับนาเคมี ข้างเคียง การเก็บเกี่ยวต้องแยกผลผลิตให้ชัดเจนสามารถตรวจสอบได้ ต้องใช้วัสดุบรรจุ ข้าวเปลือกที่กำหนดให้ ต้องทำตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่อย่างเคร่งครัด ต้องทำบัญชี ฟาร์มอย่างละเอียดทุกข้อ ต้องเก็บใบเสร็จการซื้อ/ขายไว้ให้ตรวจสอบ ต้องยินยอมให้ ผู้ตรวจสอบภายในและผู้ตรวจสอบภายนอกเข้าตรวจสอบตรวจแปลงนา ยุ่งฉาง และอื่นๆ โดยไม่จำเป็นต้องบอกล่วงหน้า ต้องเข้าร่วมการประชุมใหญ่ประจำปี ต้องขายผลผลิต ทั้งหมดให้แก่โครงการเท่านั้น และต้องแจ้งให้โครงการฯ ทราบโดยทันทีหากมีการเปลี่ยนแปลงการผลิต (เนตรดาว เกถวิล 2556)

การบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานสากลในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์กับชาวนาอีสานนั้น มุ่งปรับเปลี่ยนทัศนคติและควบคุมพฤติกรรมชาวนาอีสานให้สอดคล้องกับคุณค่าแบบใหม่ หลายประการ เช่น แนวคิดตลาดเสรี อุดมการณ์ผู้ประกอบการนิยม (entrepreneurism) ฯลฯ ผู้เขียนโต้แย้งว่าการบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานสากลกับเกษตรกรอาจไม่เกิดผล หากขาด การควบคุมที่มีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม เทคนิคที่มีการนำมาใช้ในการควบคุมเกษตรกร เป็นเทคนิคทางอำนาจที่แนบเนียน เช่น การเน้นแง่มุมเชิงเทคนิคในการผลิต การทำแผนที่ การทำบัญชีฟาร์ม ทำให้ยากที่จะสังเกต (โปรดดูรายละเอียดใน เนตรดาว เกถวิล 2556) การใช้เทคนิคทางอำนาจที่แนบเนียนในการควบคุมนั้น สอดคล้องกับแนวคิดการปกครอง ชีวญาณ (governmentality) ที่เสนอโดย มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) ฟูโกต์กล่าวว่า การใช้อำนาจปกครองในรัฐสมัยใหม่ ไม่เน้นการใช้อำนาจกดบังคับ แต่เน้นการใช้อำนาจ

โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ <http://www.ams.usda.gov/AMSV1.0/nop> มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของ ประเทศญี่ปุ่น (the Japanese JAS standard) โปรดดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ <http://www.ecocert.com/en/japanese-regulation-jas> และมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของประเทศสวิตเซอร์แลนด์ (BIO-SUISSE) โปรด ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ <http://www.bio-suisse.ch/en/home.php>.

เพื่อสร้างความสมัครใจ ยอมให้ความร่วมมือและปฏิบัติตามของพลเมือง ดังนั้นจึงเน้นเทคนิคทางอำนาจ หรือที่ฟูโกต์เรียกว่า “ศิลปะแห่งการปกครอง” และบทบาทของผู้เชี่ยวชาญในการโน้มน้าวและชี้นำกำกับ (Foucault 1991, 95, 89) ผู้เขียนเห็นว่าการสร้างความเป็นมาตรฐานในระบบเกษตรอินทรีย์เป็นความพยายามชี้นำกำกับกิจกรรมทางการเกษตรให้เปลี่ยนสู่แนวทางที่พึงประสงค์และป้องกันการกระทำที่ไม่พึงประสงค์ของชาวนา การใช้เทคนิคทางอำนาจมุ่งทำให้ชาวนาเห็นดีเห็นงามและยอมรับเอาอำนาจนั้นมาควบคุมและจัดการตนเอง เพราะมองว่าการปฏิบัติตามอำนาจที่ชี้นำกำกับทำให้เกิดผลที่ตนเองปรารถนาข้ออ้างในเรื่องการสร้างควมกินดีอยู่ดีในหมู่ชาวนาทำให้ชาวนาไม่ตระหนักถึงอำนาจที่กระทำต่อตนเอง

การต่อรองและการต่อต้านของชาวนาอีสานในรูปแบบที่หลากหลาย

ผู้เขียนใช้แนวคิด “ปฏิบัติการทางการเมือง” ที่นำเสนอโดยทาเนีย เมอร์เรย์ ลี (Tania Murray Li (2007)) เพื่อวิเคราะห์การต่อรองของชาวนาอีสาน ลี ศึกษาปฏิบัติการทางการเมืองของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติในอินโดนีเซีย ลี อธิบายปฏิบัติการทางการเมืองว่าหมายถึงการแสดงออกอย่างชัดเจนถึงความต้องการท้าทาย วิพากษ์วิจารณ์ ซึ่งมักเริ่มต้นจากการปฏิเสธสิ่งต่างๆ ตามที่เป็นอยู่ และการเปิดพื้นที่ให้แก่การต่อรอง เช่น อธิบายถึงความไม่เป็นธรรม คำมั่นสัญญาที่ถูกละเลย ความลึกลับ และ การสร้างความหวังเพื่อชักจูงให้พวกเขาเข้ามาถากถางทำกินในป่า (Li 2007, 12) เมื่อมองผ่านงานของลี อาจกล่าวได้ว่า ปฏิบัติการทางการเมืองของชาวนาอีสานที่ปลูกข้าวอินทรีย์มีหลายรูปแบบ เช่น การตั้งคำถามกับความเป็นธรรมของมาตรฐานการผลิต การแสดงความไม่เชื่อมั่นต่อผู้เชี่ยวชาญ การเพิกเฉย การใช้ประโยชน์จากกฎระเบียบของการผลิตข้าวอินทรีย์ ปฏิบัติการทางการเมืองของชาวนาอีสานเหล่านี้แม้ไม่ได้แสดงถึงการปฏิเสธระบบทุนนิยม แต่แสดงให้เห็นถึงความต้องการสร้างพื้นที่ต่อรองในระบบทุนนิยม

ผู้เขียนศึกษาวิจัยโครงการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออก ซึ่งเกิดจากการรวมกลุ่มของเกษตรกรในหลายอำเภอของจังหวัดอุบลราชธานีและจังหวัดอำนาจเจริญ โดยทำการ

ศึกษาแบบเจาะลึกในพื้นที่บ้านนาสวรรค์⁵ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2550-2552 ซึ่งเป็นพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว ชาวนาในบ้านนาสวรรค์ อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดอุบลราชธานี ตั้งคำถามต่อมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากลที่มีการนำมาบังคับใช้กับพวกเขา เพื่อชี้ให้เห็นมิติทางการเมืองที่ดำรงอยู่ในระบบเกษตรอินทรีย์ ในขณะที่นักพัฒนา ย้ำว่ากฎระเบียบในการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เป็นสิ่งที่ชาวนาต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด แต่ชาวนากลับเลือกที่จะปฏิบัติตามกฎบางข้อเท่าที่พวกเขาประเมินว่าให้ประโยชน์แก่ตน แต่พวกเขาเลือกที่จะเพิกเฉยไม่ปฏิบัติตามกฎหลายข้อที่มีต้นทุนที่ต้องจ่ายแพงเกินไป

ผู้เขียนวิเคราะห์ปฏิบัติการทางการเมืองของชาวนาโดยมองผ่านการสนทนาตอบโต้ระหว่างชาวนากับผู้เชี่ยวชาญซึ่งทำการประเมินความถูกต้องของการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ในเรื่องต่างๆ เช่น คุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ วิธีการจัดการความเสี่ยงในระบบการผลิตข้าวอินทรีย์ และวิธีการที่ผู้เชี่ยวชาญประเมินผลผลิตของชาวนา ฯลฯ ซึ่งการโต้เถียงดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า มีความเห็นที่ขัดแย้ง ความไม่คงเส้นคงวาและความเอาแน่เอานอนไม่ได้ที่มีอยู่ในระบบการรับรองมาตรฐานคุณภาพเกษตรอินทรีย์

การตั้งคำถามต่อคุณภาพเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์

การตั้งคำถามในเรื่องคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่ต้องผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานคุณภาพโดยผู้เชี่ยวชาญ⁶ นับเป็นการท้าทายความชอบธรรมของระบบตรวจสอบรับรองคุณภาพของผู้เชี่ยวชาญซึ่งมีความเป็นนามธรรมอย่างสูง ผู้เชี่ยวชาญมักกล่าวโทษว่าชาวนายายข้าวที่ไม่ได้มาตรฐาน เพราะไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบในการผลิต

⁵ ชื่อหมู่บ้านที่ปรากฏในบทความนี้เป็นชื่อสมมติทั้งหมด.

⁶ โดยทั่วไปสามารถจำแนกเมล็ดพันธุ์ข้าวอย่างคร่าวๆ ได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ หนึ่ง เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ขายกันในตลาด สอง เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เรียกว่า “พันธุ์หลัก” ใช้สำหรับทำพันธุ์ และไม่มีขายในท้องตลาด และสาม เมล็ดพันธุ์ข้าวที่เรียกว่า “พันธุ์ขยาย” หมายถึง พันธุ์ข้าวที่ใช้เพื่อขยายพันธุ์และให้ชาวนาไปปลูก.

ข้าวอินทรีย์อย่างเคร่งครัด ผู้เชี่ยวชาญเชื่อว่าหากชาวนาทำตามคำแนะนำและมีความใส่ใจ อัตราการปนเปื้อนในข้าวหอมมะลิอินทรีย์น่าจะลดลง ตามมุมมองของผู้เชี่ยวชาญเชื่อว่าการขาดความเข้าใจของชาวนาเป็นปัญหา ดังนั้น แนวทางแก้ปัญหาจึงต้องให้ข้อมูลที่เหมาะสมแก่ชาวนา ผู้เชี่ยวชาญอ้างว่าชายเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพให้แก่ชาวนา ดังนั้น การปนเปื้อนในข้าวจึงถือเป็นความผิดของชาวนา และชาวนาต้องเสียค่าปรับโดยถูกหักจากราคาข้าวที่นำมาขายกิโลกรัมละ 1 บาท

จากการสังเกตการณ์โดยการเข้าร่วมฝึกอบรมชาวนาอินทรีย์ เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2551 ชาวนาบ้านนาสวรรค์โต้แย้งว่าเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิไม่ได้มาตรฐาน และอ้างว่าโครงการขายพันธุ์ข้าวหอมมะลิที่มีพันธุ์ข้าวเหนียวปนมาด้วย ข้อโต้แย้งสะท้อนจุดยืนของชาวนาในสองเรื่อง เรื่องแรก ชาวนาไม่ไว้วางใจผู้เชี่ยวชาญและมองว่าระบบการตรวจสอบรับรองคุณภาพมาตรฐานมีความไม่แน่นอน ในอีกเรื่องหนึ่ง ชาวนาท้าทายความชอบธรรมของผู้เชี่ยวชาญ โดยชี้ว่าความผิดพลาดเกิดจากความไม่ได้มาตรฐานของผู้เชี่ยวชาญเอง

หากพิจารณาข้อโต้แย้งดังกล่าวเราจะเห็นว่าชาวนาพยายามชี้ให้เห็นปัญหาของสังคมทันสมัย สอดคล้องกับที่นักวิชาการ เช่น อุลริช เบค (Ulrich Beck) เสนอว่า เนื่องจากสังคมสมัยใหม่เป็นสังคมเสี่ยงภัย และมีแนวโน้มที่ความเสี่ยงในด้านต่างๆ เช่น ความเสี่ยงด้านสังคม การเมือง ปัจเจกบุคคลจะหลุดรอดจากการติดตามหรือควบคุมของสังคมมากขึ้น ดังนั้น เพื่อลดความเสี่ยงดังกล่าว สังคมสมัยใหม่จึงพยายามสร้างกลไกและสถาบันที่สร้างความเชื่อมั่นให้แก่ระบบนามธรรมต่างๆ เช่น ความทันสมัย ความมีประสิทธิภาพ ความโปร่งใสตรวจสอบได้ อย่างไรก็ดี ความเสี่ยงในสังคมสมัยใหม่เป็นเรื่องที่ยากจะควบคุม ไม่ว่าจะโดยผู้เชี่ยวชาญเองหรือทุกคนในสังคม เพราะความเสี่ยงเป็นเรื่องการรับรู้และเป็นสิ่งที่คนในสังคมสร้างขึ้นมา ดังนั้น ความเสี่ยงจึงเป็นเรื่องที่ถูกทำให้เกิดซ้ำๆ ได้ เพราะเราต่างเป็นผู้ประเมินและตัดสินใจว่าการกระทำแบบไหนเสี่ยงหรือไม่ (Beck 1994, 1-9)

นอกจากนี้ แอนโทนี กิดเดนส์ (Anthony Giddens) ชี้ว่าการป้องกันความเสี่ยงของสังคมสมัยใหม่ยังอาศัยอำนาจของผู้เชี่ยวชาญเป็นอย่างมาก เพราะผู้เชี่ยวชาญมีบทบาทในการชี้ว่าอะไรคือระดับความเสี่ยงที่ยอมรับได้ และผู้เชี่ยวชาญมีบทบาทในการควบคุมมาตรฐานของสิ่งต่างๆ ให้อยู่ในระดับความเสี่ยงที่ยอมรับได้ของสาธารณชน ทั้งนี้ ผู้เชี่ยวชาญมีบทบาท

ในการคาดทำนายสิ่งที่จะเกิดขึ้น ลดข้อผิดพลาดให้น้อยที่สุด รวมถึงผู้เชี่ยวชาญมีบทบาทในการแก้ไขข้อผิดพลาดต่างๆ ให้อยู่ในระดับที่ยอมรับได้ และผู้เชี่ยวชาญนี้เองที่อ้างความชอบธรรมของวิทยาศาสตร์ว่ามีความเป็นสากล นอกจากนี้ ผู้เชี่ยวชาญยังอ้างว่าความรู้เป็นเรื่องเฉพาะเจาะจง และเป็นสิ่งที่ไม่ขัดแย้งกันเอง ทั้งๆ ที่มีความขัดแย้งและความตึงเครียดระหว่างความรู้ทางวิทยาศาสตร์กับความรู้แบบอื่นๆ และการขัดแย้งกันเองระหว่างผู้เชี่ยวชาญก็เป็นสิ่งที่มองเห็นได้อยู่เสมอ (Giddens 1994, 184-186)

เมื่อมองผ่านข้อเสนอของแอนโทนี กิดเดนส์ เราอาจพิจารณาได้ว่าการที่ชาวนาอิสานตั้งคำถามต่อมาตรฐานคุณภาพข้าวหอมมะลิอินทรีย์เท่ากับการตั้งข้อสงสัยต่อความชอบธรรมของผู้เชี่ยวชาญ พูดีกอย่างหนึ่งชาวนาแสดงความไม่เชื่อมั่นกับมาตรฐานการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ที่อ้างความทันสมัยและการตรวจสอบได้ ชาวนาอิสานตั้งคำถามกับความแตกต่างระหว่างข้อเท็จจริงที่ผู้เชี่ยวชาญอ้างว่าถูกต้อง กับข้อเท็จจริงที่ชาวนาสังเกตเห็นผลของการที่ชาวนาอิสานตั้งคำถามกับคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ซึ่งไม่ได้ทำให้คุณภาพข้าวหอมมะลิอินทรีย์มีมาตรฐานไปด้วย ทำให้ชาวนาสามารถชี้จุดอ่อนของการสร้างมาตรฐานคุณภาพข้าวอินทรีย์ และทำให้ชาวนาสามารถสร้างพื้นที่สำหรับการต่อรองในเรื่องราคาข้าวได้ดีขึ้น

การตั้งคำถามต่อวิธีการประเมินความเสี่ยงจากการปนเปื้อนของผู้เชี่ยวชาญ

นอกจากการตั้งคำถามในเรื่องคุณภาพของเมล็ดพันธุ์ข้าวหอมมะลิอินทรีย์แล้ว การที่ชาวนาแสดงความไม่เชื่อมั่นต่อวิธีการประเมินความเสี่ยงเรื่องการปนเปื้อนในแปลงนาของผู้เชี่ยวชาญ อาจมองว่าเป็นปฏิบัติการทางการเมืองรูปแบบหนึ่งในระบบเกษตรอินทรีย์ ห้ามใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชทุกชนิดเพื่อป้องกันความเสี่ยง ทั้งจากการปนเปื้อนทางน้ำและการปนเปื้อนทางอากาศ แต่อำนาจในการประเมินความเสี่ยงในแปลงนากลับอยู่ในมือผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ชาวนาไม่มีอำนาจในการตัดสินใจประเมินของผู้เชี่ยวชาญ ดังนั้น การโต้แย้งระหว่างผู้เชี่ยวชาญกับชาวนาในเรื่องความเสี่ยงของการปนเปื้อนทางน้ำและทางอากาศ จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนการต่อรองของชาวนา

ข้อกล่าวหาประการแรกที่ผู้เชี่ยวชาญมักกล่าวอ้างคือ ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีทำให้เกิดปัญหาการปนเปื้อนทางน้ำในนาอินทรีย์ ข้อกล่าวหาต่อมาคือ ชาวนาฉีดยาฆ่าแมลงในนาอินทรีย์ ทำให้เกิดปัญหาการปนเปื้อนทางอากาศ ข้อกล่าวหาทั้งสองเรื่องถือเป็นความผิดร้ายแรง แต่การตัดสินว่ามีการกระทำผิดจริงหรือไม่ ขึ้นอยู่กับผู้เชี่ยวชาญเท่านั้น ชาวนาไม่มีอำนาจโต้เถียง ทั้งนี้ ผู้เชี่ยวชาญมองว่าสารเคมีทางการเกษตรเป็นอันตรายพอๆ กับยาพิษ บทลงโทษสำหรับชาวนาที่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงจึงรุนแรงมาก ชาวนาที่ละเมิดกฎข้อนี้ต้องออกจากโครงการทันที และถูกริบเงินออมที่ทางโครงการหักสะสมจากการขายข้าวกิโลกรัมละ 1 บาททั้งหมด ซึ่งเงินหักสะสมดังกล่าวนับเป็นเงินก้อนใหญ่สำหรับชาวนา ยิ่งชาวนาขายข้าวได้มากเท่าไร หรือทำนาอินทรีย์มานานเท่าไร เงินหักสะสมจากการขายข้าวก็ยิ่งสูงมากเท่านั้น

ทั้งๆ ที่มีความกังวลในเรื่องความเสี่ยงจากการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง กลับเป็นเรื่องยากที่ผู้เชี่ยวชาญจะรู้ว่าชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีจริงหรือไม่ เนื่องจากผู้เชี่ยวชาญซึ่งทำหน้าที่ตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานการผลิตไม่สามารถเฝ้าดูชาวนาตลอดเวลา การตรวจสอบแปลงนาอินทรีย์ทุกแปลงกินเวลามากและมีค่าใช้จ่ายสูง ดังนั้น การตรวจสอบแปลงนาอินทรีย์โดยผู้ตรวจสอบภายในจึงทำได้เพียงปีละ 2-3 ครั้งเท่านั้น ผู้ตรวจสอบภายในจะตรวจค้นบ้านเรือน ไร่ นา ทุ่งฉาง และมองหาหลักฐานเพื่อพิสูจน์ว่าชาวนาแอบใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงหรือไม่ ส่วนผู้ตรวจสอบภายนอกจะตรวจสอบแปลงนาเพียงปีละหนึ่งครั้ง และเน้นการตรวจสอบเอกสารที่ผู้ตรวจสอบภายในจัดทำไว้ให้เป็นหลัก ถ้าผู้ตรวจสอบภายในไม่สามารถค้นหาหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้ว่ามีการกระทำที่ละเมิดกฎผู้ตรวจสอบภายนอกก็ยากจะรู้ว่ามีการละเมิดกฎ

ชาวนาผู้ดีถึงข้อจำกัดของผู้เชี่ยวชาญจึงใช้ประโยชน์จากข้อจำกัดดังกล่าวเพื่อสร้างพื้นที่ต่อรอง นอกจากชาวนาจะรู้ถึงความกังวลของผู้เชี่ยวชาญเรื่องความเสี่ยงของการแอบใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในแปลงนาแล้ว ก็ยังรู้วิธีที่ผู้เชี่ยวชาญใช้สังเกตต้นข้าวในแปลงนาด้วย ดังเช่นที่นางสายสิน อยู่เย็น ชาวนาอินทรีย์อำเภอปทุมราวงศา จังหวัดอำนาจเจริญ เล่าให้ผู้เขียนฟังในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2550 ว่า “ผู้ตรวจสอบแปลงนา

มักจะมาเยี่ยมเขา⁷ หลังจากดำนมาแล้ว เพื่อนมาเบี่ยงว่าเขาใส่ปุ๋ยเคมีลงนาบ่ ถ้าเขาใส่ปุ๋ยเคมี เพื่อนลิเห็นว่าเป็นข้าวเปลี่ยนเป็นสีเขียวแก่ และใบข้าวเป็นเส้นโค้งยาว ถ้าเขาบ่ใส่ปุ๋ยเคมี ใบข้าวลีเป็นสีเขียวอ่อนและใบสั้นตรงขึ้นไปซื่อๆ ฉนย่าน (กลัว) เพื่อนหาว่าเขาใส่ปุ๋ยเคมีฉนคิดว่บ่มีผลเสียกาใส่ปุ๋ยเคมีในนาข้าว เพราะปุ๋ยเคมีแพงหลาย⁸ แล้วยังเสี่ยงว่ทำผิดกฎ”

ชวานาส่วนใหญ่กล่าวว่พวกเขาไม่ใส่ปุ๋ยเคมี แต่บันทึกของโครงการฯ ระบุว่า ทุกๆ ปี มีชวานาที่ทำผิดกฎการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์ เช่น ปี พ.ศ. 2550 มีชวานา 16 คน ทำ ผิดกฎ ซึ่งคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 2 จากจำนวนชวานาทั้งหมด 607 คน ที่เป็นสมาชิกโครงการ ชวานาที่ทำผิดกฎทั้งหมดนี้ถูกให้ออกจากโครงการ หลักฐานข้อนี้ยืนยันว่มีชวานาบางคน ทำผิดกฎจริง กระนั้นก็ดี เป็นเรื่องยากที่นักวิจัยจะเข้าถึงความจริงเกี่ยวกับการใช้สารเคมี ในแปลงนา สิ่งที่ผู้เขียนจะกล่าวต่อไปจึงเป็นเพียงความจริงเท่าที่นักวิจัยจะเข้าถึงข้อมูลได้ โดยอาศัยการตีความเรื่องเล่าจากปากคำของผู้เชี่ยวชาญและชวานา และการหาความสัมพันธ์ ระหว่างเรื่องเล่ากับบริบทที่เรื่องเล่าถูกสร้างขึ้นมา

ในยุคโลกาภิวัตน์ด้านอาหาร การรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้าเป็นกลไกสำคัญใน การควบคุมคุณภาพสินค้าเกษตรและเป็นการสร้างมูลค่าให้แก่สินค้าสำหรับเกษตรกรอินทรีย์ การห้ามใส่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงนับเป็นการควบคุมคุณภาพสินค้า เพื่อสร้างหลักประกัน ให้แก่ผู้บริโภคในเรื่องความปลอดภัยและความสะอาด การลักลอบใส่ปุ๋ยเคมีและฉีดยา ฆ่าแมลงในแปลงนาอาจมองได้ว่เป็นกลยุทธ์ (tactics) ที่ชวานานำมาใช้เพื่อตอบโต้กับ การใช้อำนาจควบคุมของผู้เชี่ยวชาญ ดังที่ มิเชล เดอ เซร์โท (Michel de Certeau) ชีว่ กลยุทธ์ในการต่อต้านเป็นสิ่งที่ผู้ด้อยอำนาจฉนฉวยมาจากมือของผู้ถืออำนาจ เมื่อกลุ่ม ผู้ด้อยอำนาจเผชิญกับกลุ่มอำนาจ พวกเขาใช้สิ่งที่ไม่เป็นตัวตน มองไม่เห็น เช่น ความปรารถนา

⁷ การใช้คำภาษาอีสานในบทสัมภาษณ์ชวานาในที่นี้ ผู้เขียนคงรูปภาษาอีสานที่ชาวบ้านใช้ เพื่อสื่อ ความหมายตามที่ชวานาใช้จริง อย่างไรก็ดี ในบางบริบทชวานาพูดภาษาอีสาน แต่ในบริบทอื่นๆ ชวานาพูด ภาษาไทยกลาง.

⁸ ราคาปุ๋ยเคมีในปี พ.ศ. 2555 สูงถึงเกือบ 1,000 บาทต่อถุง (25 กิโลกรัม).

ความพึงพอใจ ความสนุกสนาน ความกลัว ความโกรธ และความหวัง เพื่อท้าทายการครอบงำพื้นที่ของการต่อต้านจึงมีความหลากหลายมีพลวัต และเป็นสิ่งที่ผู้ถืออำนาจควบคุมได้เพียงบางส่วนเท่านั้น (de Certeau 1984, xix) ผู้เขียนเห็นว่าการลักลอบใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาอินทรีย์เป็นกลยุทธ์ในการต่อต้านของชาวนาอีสาน เพราะเป็นการตอบโต้กับการครอบงำชาวนา ซึ่งกระทำผ่านการสร้างแนวคิดเกี่ยวกับระบบเกษตรกรรมบริสุทธิ์ ซึ่งพยายามกีดกันชาวนาเคมีส่วนใหญ่ออกไป แม้ว่าข้อห้ามไม่ให้ใช้ปุ๋ยเคมีเป็นกฎที่เข้มงวด แต่การจำแนกความแตกต่างระหว่างข้าวเคมีกับข้าวอินทรีย์ก็ไม่ง่ายนัก เพราะไม่สามารถสังเกตความแตกต่างจากลักษณะภายนอก การตรวจแปลงนาจึงไม่สามารถให้ความเข้าใจที่แจ่มชัดทั้งหมดเกี่ยวกับการทำนาจริงๆ และความถูกต้องของการตรวจแปลงนา ก็มักจะเชื่อมโยงกับประสิทธิภาพและความโปร่งใสขององค์กรที่ทำหน้าที่ในการตรวจสอบเองด้วย ดังนั้น การตรวจสอบรับรองคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์จึงมีจุดอ่อนบางประการที่เลี่ยงไม่ได้⁹ การที่ชาวนาตระหนักถึงจุดอ่อนของระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้า และใช้ประโยชน์จากจุดอ่อนนี้เพื่อสร้างพื้นที่ต่อรองในกระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จึงอาจมองได้ว่าเป็นกลยุทธ์ของการต่อต้านอย่างหนึ่ง

ยิ่งไปกว่านั้น การต่อต้านของผู้ด้อยอำนาจอาจเป็นการใช้อำนาจของผู้ด้อยอำนาจ เช่น ชาวสื่อ คำนินทา การใส่ร้ายเพื่อบ่อนทำลายความชอบธรรมและต่อต้านการครอบงำ (Scott 1976) หรือการแสดงออกในชีวิตประจำวันของผู้ด้อยอำนาจ เช่น งานศึกษาของเคิร์กฟลิต (Kerkvliet 2009) ที่ผู้ด้อยอำนาจแสดงความรังเกียจ ความโกรธ ความไม่พอใจ หรือการยืนอยู่ฝ่ายตรงข้ามกับคนที่พวกเขามองว่ามีสถานะทางสังคมสูงกว่า มีอำนาจมากกว่า อยู่ในชนชั้นสูงกว่า แต่กลับไม่ยุติธรรม ไม่เที่ยงตรง อวดอ้างความถูกต้อง แต่กลับทำผิดกฎเสียเอง

การตั้งคำถามของชาวนาอีสานต่อการตรวจสอบคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์ แสดงให้เห็นรอยปริของอำนาจครอบงำ ความเปราะบางของการตรวจสอบรับรองมาตรฐานและ

⁹ ผู้สนใจประเด็นปัญหาการตรวจสอบรับรองคุณภาพสินค้าสามารถดูเพิ่มเติมที่ Mutersbaugh (2004) และ Renard (2005).

การสร้างพื้นที่ต่อรองของชาวนา อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนพบว่ารูปแบบของการต่อต้านที่ชัดเจน กลับปรากฏให้เห็นจากการแสดงออกของชาวนาส่วนใหญ่ ที่ยังคงทำเกษตรเคมีในหมู่บ้าน ทั้งนี้ ชาวนาที่ทำเกษตรเคมีมักจะนิทาชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์ มีการปล่อยข่าวลือและการกล่าวหากันในหมู่บ้าน โดยเฉพาะประเด็นชาวนาอินทรีย์จงใจใส่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในแปลงอินทรีย์ การกล่าวหาของชาวนาเคมีนับเป็นปฏิบัติการทางการเมืองที่ถูกนำมาใช้ตอบโต้การครอบงำของผู้เชี่ยวชาญซึ่งสร้างแนวคิดเกษตรอินทรีย์ว่าเป็นระบบที่บริสุทธิ ซึ่งมีผลในการกีดกันชาวนาส่วนใหญ่ที่ยังคงทำเกษตรเคมีออกไปจากการเข้าถึงตลาดทางเลือก

มุมมองที่แตกต่างเรื่องปุ๋ยเคมีระหว่างชาวนาอินทรีย์กับผู้เชี่ยวชาญ

ในขณะที่ชาวนาที่ยังคงทำเกษตรอินทรีย์แทบไม่เคยยอมรับว่าแอบใส่ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในนาของตน แต่ข้อมูลเรื่องการใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาอินทรีย์ถูกเปิดเผยโดยชาวนาเกษตรอินทรีย์บางคนที่เลิกทำนาอินทรีย์แล้ว น่าสนใจว่าชาวนามีมุมมองต่อการใส่ปุ๋ยเคมีแตกต่างจากผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้เพราะชาวนามองว่าการใส่ปุ๋ยเคมีเป็นไปเพื่อสร้างหลักประกันในเรื่องจำนวนผลผลิตและช่วยลดความเสี่ยงจากการระบาดของโรคและแมลงศัตรูพืช ดังที่นางบัวคลี่ ชาวนาตำบลแก้งเหนือ อำเภอเขมราฐ กล่าวในการให้สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2551 ว่า

การใส่ปุ๋ยเคมีถือเป็นข้อห้ามอย่างร้ายแรง แต่ชาวนาบางคนก็แอบใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาอินทรีย์ เสดคิดว่าจะใส่ปุ๋ยเคมีเท่าไร จะใส่ช่วงไหน เราอาจใส่ปุ๋ยเคมีก่อนหว่านกล้า และใส่อีกทีหลังจากปักดำ เราต้องใส่ปุ๋ยเคมีเพียงบางๆ ในพื้นที่แคบๆ ตรงที่ต้นข้าวไม่ค่อยงาม เพื่อให้มันใจว่าจะได้ข้าวแน่นนอน แต่เราจะไม่ใส่ปุ๋ยเคมีมากๆ จนผู้ตรวจสอบสังเกตเห็น ถ้าใครบางคนใส่ปุ๋ยเคมีลงในแปลงนาเยอะผู้ตรวจแปลงนาสิเบิ่งเห็น เพราะต้นข้าวจะสูงและใบข้าวก็จะเป็นสีเขียวเข้มสังเกตง่ายมาก ถ้ามีปุ๋ยนาในแปลงนามาก บางครั้งเราอาจใส่ยาฆ่าปูสักหน่อย เพื่อให้มันใจว่าต้นข้าวจะไม่ถูกปูกัดกินจนหมด ถ้าเราไม่ใส่ปุ๋ยและยาเลย เราจะแน่ใจได้ยังไงว่าเราจะมีข้าวพอขาย เมื่อก่อนเราไม่ต้องคอยห่วงว่าจะได้ใบแดงและถูกให้ออกจากโครงการ

แต่ตอนนี้เราเป็นห่วงว่าจะถูกทำโทษ กลัวว่าเงินหักสะสมจากการขายข้าวของเรา
ถูกริบไปด้วย เรายังคงกลัวห้ามใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงเอามาอ้างเพื่อควบคุมเรา
ส่วนกฎเกณฑ์ใหม่ๆ ที่ออกมาว่าเงินหักสะสมของเราจะถูกริบถ้าเราทำผิดกฎคือวิธี
ควบคุมเราที่เข้มกว่าเดิม

เป็นที่น่าสังเกตว่าชาวนาให้ความหมายกับปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงแตกต่างจาก
ผู้เชี่ยวชาญ ชาวนาอีสานรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับอันตรายของยาฆ่าแมลง แต่พวกเขาไม่ได้มอง
ว่าปุ๋ยเคมีเป็นอันตราย ในมุมมองของชาวนาปุ๋ยเคมีช่วยให้หลักประกันว่าพวกเขาจะได้ผลผลิต
แน่นอน และการใช้ยาฆ่าแมลงช่วยให้หลักประกันว่าพวกเขาจะมีความเสี่ยงน้อย มุมมอง
ของชาวนาดังกล่าวมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในแปลงนาไม่มาก
ก็น้อย ผู้เขียนเห็นด้วยกับนักวิชาการชาวเม็กซิกันที่อธิบายว่าชาวนาม็กซิกันมองปุ๋ยเคมี
เป็นสัญลักษณ์ของประสิทธิภาพเพื่อให้หลักประกันในเรื่องผลผลิตที่แน่นอน และมองว่า
ยาฆ่าแมลงเป็นเครื่องมือที่ช่วยลดความเสี่ยง พวกเขาไม่ได้มองว่าการใช้ปุ๋ยเคมีเป็นอันตราย
เสมอไป (Guivant 2003)

จะเห็นได้ว่าเหตุผลที่ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีซับซ้อนกว่าที่ผู้เชี่ยวชาญคิด ผู้เชี่ยวชาญลดทอน
ความซับซ้อนให้เหลือเพียงเหตุผลง่ายๆ ว่า ชาวนาใช้ปุ๋ยเคมีเป็นคนขี้โกงและโลภ ดังกรณี
ตัวอย่างที่ผู้เชี่ยวชาญมักจะเอ่ยอ้างถึงชาวนาอินทรีย์บางคนที่ทำนาอินทรีย์มาหลายปี แต่
สุดท้ายก็ถูกจับได้ว่าแอบใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาและถูกให้ออกจากโครงการ แต่ไม่เคยมีการ
สอบสวนอย่างจริงจังว่าชาวนาที่ทำเกษตรอินทรีย์มานาน แอบใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาจริงหรือไม่
หากเป็นเรื่องจริงทำไมชาวนาจึงทำเช่นนั้น เพราะถ้าจับได้ว่าชาวนาแอบใส่ปุ๋ยเคมี ชาวนา
จะสูญเสียเงินทั้งหมดที่ลงทุนไปในการเปลี่ยนระบบสู่เกษตรอินทรีย์นานถึง 3 ปี และยังคง
ริบเงินหักสะสมจากค่าขายข้าวกิโกรัมละ 1 บาทด้วย ผู้เขียนมีโอกาสสัมภาษณ์ชาวนา
คนหนึ่งที่ถูกให้ออกจากโครงการ พบข้อเท็จจริงที่น่าสนใจว่า แม้ว่าจะออกจากโครงการมาแล้ว
แต่ชาวนาคนนี้ยังคงทำนาอินทรีย์ในปัจจุบัน ทำให้ผู้เขียนเกิดคำถามว่า หากชาวนาที่ถูก
จับได้ว่าใส่ปุ๋ยเคมีเป็นคนขี้โกงและโลภดังที่เชื่อกัน เหตุใดเธอจึงยังคงทำนาอินทรีย์ แม้ถูก
ให้ออกจากโครงการแล้ว

นางสมสุข วังงาม ชาวนาอินทรีย์บ้านนาสวรรค์ อำเภอเขมราฐ จังหวัดอุบลราชธานี จัดอยู่ในกลุ่มชานาชากรจน เธอมีที่ดิน 10 ไร่ และมีรายได้ต่ำมาก สามีของเธอเสียชีวิตไปหลายปีนับตั้งแต่เธอคลอดลูกคนที่สาม เธอไม่เคยมีเงินเก็บมากพอที่จะซื้อรถไถหรือเครื่องจักรช่วยทำงาน ดังนั้นเธอจึงใช้แรงคนและแรงควายไถนา เธอเป็นแม่เฒ่าและมีภาระเลี้ยงดูลูกถึง 3 คน ลูกสาว 2 คนไปทำงานต่างถิ่น จึงเหลือลูกชายเพียงคนเดียวที่ช่วยเธอทำนา เธอใช้แรงงานคนในครอบครัวทำนาทุกขั้นตอน เพราะไม่มีเงินจ้างแรงงาน เธอไม่มีเวลาไปทำงานรับจ้างอีกด้วย เนื่องจากเธอมีที่ดินไม่มาก เธอจึงได้ข้าวเพียงแค่พอกิน เหลือข้าวไว้ขายได้เพียงปีละ 4,000-5,000 บาท แต่รายได้ก้อนนี้ก็ต้องใช้ลงทุนทำนาปีต่อไป นั่นหมายความว่าเธอแทบไม่มีกำไรจากการทำนาเลย พุดตามความเป็นจริงแล้ว ความอยู่รอดของครอบครัวเธอมาจากเงินส่งกลับของลูกๆ ที่ออกไปทำงานรับจ้างนอกภาคเกษตร ลูกสาว 2 คน ส่งเงินมาให้เธอทุกเดือนเพื่อใช้จ่าย ส่วนลูกชายก็ไปทำงานในโรงงานช่วงหน้าแล้งหลังเกี่ยวข้าว เธอกู้เงินจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรทุกปีเพื่อใช้ลงทุนทำนา เท่าที่ผู้เขียนสังเกต นางสมสุขมีความแน่วแน่ในการทำเกษตรอินทรีย์อย่างมาก มองเห็นได้จากการทำงานที่เธอทำเกษตรอินทรีย์มานานกว่า 7 ปี หมักปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง และเลี้ยงวัวควายเพื่อเอามูลมาทำปุ๋ยคอก ซึ่งเป็นเรื่องที่ชาวนาเกษตรอินทรีย์ส่วนใหญ่ไม่ทำ

นางสมสุขเป็นชาวนาที่สนใจทำเกษตรอินทรีย์และเข้าร่วมโครงการรุ่นแรกๆ อย่างไม่ลังเล เธอเชื่อมั่นว่าเกษตรอินทรีย์จะทำให้ทั้งชาวนาและผู้บริโภคปลอดภัยจากสารเคมี และทำให้ดินฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ อย่างไรก็ดี เพียง 2-3 ปีหลังผ่านการรับรองเป็นชาวนาเกษตรอินทรีย์ นางสมสุขก็ได้ “ไบแดง” (ถูกให้ออกจากโครงการ) ด้วยข้อกล่าวหาว่าเธอแอบใช้ปุ๋ยเคมี เมื่อผู้เขียนพบเธอในครั้งแรก เธอยอมรับว่าถูกให้ออกจากโครงการจริงโดยไม่มีคำแก้ตัวใดๆ แต่เมื่อผู้เขียนจกคิดได้ว่าแม้จะออกจากโครงการหลายปีแล้ว เธอก็ยังคงทำนาอินทรีย์ต่อจนถึงปัจจุบัน ถ้าเธอไม่มีความเชื่อมั่นกับเกษตรอินทรีย์ เหตุใดเธอจึงไม่เลิกทำเสียตั้งแต่ออกจากโครงการ ต่อมาเมื่อได้มีโอกาสพูดคุยกันมากขึ้น เธอยอมรับกับผู้เขียนว่าเธอถูกให้ออกจากโครงการเพราะลูกสาวที่ทำงานในกรุงเทพฯ กลับมาบ้านและใส่ปุ๋ยเคมีลงในนาอินทรีย์ของเธอ ในการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 13 เมษายน พ.ศ. 2551 เมื่อผู้เขียนถามว่าทำไมลูกสาวของเธอจึงทำเช่นนั้น นางสมสุขตอบว่า

วันนั้นฉันกลับมาจากหลกกกล้า (ถอนต้นกล้า) หลังจากทำงานกลางแดดร้อนมาทั้งวัน ฉันเหนื่อยและหิวมาก ฉันเดินเข้าไปในครัวเพื่อนั่งข้าว แล้วหน้ามืดและล้มลงบนพื้นสลบไป น้องสาวของฉันมาเห็นเข้าจึงมาช่วยฉัน แล้วโทรศัพท์ตามลูกสาวของฉันที่ทำงานอยู่กรุงเทพฯ ให้รีบกลับบ้าน เมื่อลูกสาวของฉันกลับมา เธอโกรธมากที่ฉันทำนาอินทรีย์และทำให้ฉันเหนื่อยมาก เธอจึงออกไปซื้อปุ๋ยเคมีจากร้านค้าแล้วเอามาหว่านใส่แปลงนา เพื่อให้ฉันฉุกไล่ออก เมื่อผู้ตรวจแปลงนามาเห็นปุ๋ยเคมี ฉันก็ฉุกไล่ออกสนใจลูกสาวของฉัน

ทำไมลูกสาวนางสมสุขจึงใส่ปุ๋ยเคมีในแปลงนาอินทรีย์เพื่อให้แม่ของเธอฉุกไล่ออกจากโครงการ?

ลูกสาวของนางสมสุขมองว่าการทำนาอินทรีย์เรียกร้องจากชาวนามาก แต่กลับให้ผลตอบแทนไม่คุ้มค่า แต่เนื่องจากแม่ของเธอยืนยันว่าจะทำนาอินทรีย์ต่อไป ทั้งที่ข้าวที่เหลือขายแต่ละปีไม่ได้เงินเพียงพอเลี้ยงชีพเธอจึงไม่อาจขัดแม่ของเธอได้ ปัจจุบันนางสมสุขยังคงทำนาอินทรีย์แม้ถูกให้ออกจากโครงการแล้ว เพื่อนบ้านของเธอล้อเลียนเธอว่า “ชาวนาอินทรีย์ตัวจริงแต่ไม่มีปริญญา” นางสมสุขเป็นชาวนารายย่อยที่เชื่อว่าเกษตรอินทรีย์ดีต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม แต่เธอกลับไม่สามารถทำเกษตรอินทรีย์ในระบบที่มีการรับรองมาตรฐาน ข้าวที่เธอปลูกจึงไม่สามารถขายในราคาอินทรีย์เหมือนข้าวที่ชาวนาอินทรีย์ในโครงการคนอื่นๆ ขายได้ราคาสูง

ชาวนารายย่อยจำเป็นต้องปลูกพืชหลายชนิดทั้งที่เป็นเกษตรเคมีและเกษตรอินทรีย์เพื่อสร้างรายได้หลายทาง แต่การทำเกษตรคู่ขนาน (ทำเกษตรเคมีควบคู่กับการทำเกษตรอินทรีย์) กลับทำให้พวกเขาเสี่ยงต่อการละเมิดกฎการทำนาอินทรีย์และอาจถูกให้ออกจากโครงการ ชาวนารายย่อยมีความเปราะบาง เพราะหากพวกเขาเลิกทำนาเคมีและเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียว พวกเขาจะไม่สามารถอยู่รอดได้ พุดตามความจริงแล้วการคาดหวังให้ชาวนารายย่อยทำเกษตรอินทรีย์เพียงอย่างเดียว กลับทำให้พวกเขามีความเปราะบางมากยิ่งขึ้น เพราะทำให้พวกเขามีทางเลือกในการดำรงชีวิตลดลง

การตั้งคำถามต่อการป้องกันการปนเปื้อนทางอากาศ

ชาวนาที่แปลงนาอินทรีย์อยู่ติดกับแปลงนาเคมีมักถูกมองว่าเป็นกลุ่มเสี่ยงต่อการปนเปื้อนทางอากาศจากการฉีดพ่นยาฆ่าแมลง ดังนั้น ผู้ตรวจสอบภายนอกจึงมักเลือกกลุ่มตรวจแปลงนาอินทรีย์ที่อยู่ติดกับแปลงนาเคมีเป็นหลัก ชาวนาอินทรีย์กลุ่มนี้มักได้รับคำแนะนำให้ยกคันนาอินทรีย์ให้สูงกว่าแปลงนาเคมีที่อยู่ใกล้กัน เพื่อป้องกันการปนเปื้อนทางน้ำ กฎข้อนี้ทำให้ชาวนามีต้นทุนการผลิตเพิ่ม แต่ชาวนากลับมองว่าการยกคันนาให้สูงไม่ช่วยป้องกันการปนเปื้อนทางน้ำได้ผลจริง เพราะในหน้าฝนน้ำหลากก็จะเซาะคันนาพังลงมา และน้ำฝนก็จะไหลเอ่อจากนาเคมีลงสู่นาอินทรีย์อย่างช่วยไม่ได้

คำถามที่น่าสนใจคือการใช้กฎข้อบังคับเพื่อป้องกันการปนเปื้อนในแปลงนาอินทรีย์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างไร ผู้เขียนขอยกตัวอย่างจากการสังเกตการณ์การตรวจแปลงนาอินทรีย์ของนายทองปานที่บ้านเกาะกลาง ตำบลนาเวียง อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ เมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2550 เพื่อชี้ให้เห็นว่าเมื่อกฎเกณฑ์ในเรื่องนี้ถูกนำมาบังคับใช้ในหมู่บ้าน ทำให้เกิดต้นทุนอะไรบ้าง

ทองปานเป็นชาวนาขนาดกลางมีที่ดิน 24 ไร่ เขาทำนาในช่วงปรับเปลี่ยนระบบการผลิตสู่การเป็นนาอินทรีย์ปีที่สอง¹⁰ เขาถูกเลือกจากผู้ตรวจสอบภายนอกจากสถาบันตรวจสอบและรับรองคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์ (Institute for Marketecology: IMO)¹¹ ให้เป็นกลุ่มตัวอย่างในการตรวจแปลงนาปี พ.ศ. 2550 ผู้ตรวจสอบภายนอกพบว่าที่นาของทองปานมีปัญหาความเสี่ยงที่น่ากังวล 2 ประการ *ประการแรก* แปลงนาอินทรีย์ของทองปานอยู่ติดกับถนน แต่กลับไม่ปรากฏว่ามีถนนในแผนที่แปลงนาซึ่งทางโครงการทำขึ้น ผู้ตรวจสอบ

¹⁰ ปกติการเปลี่ยนระบบสู่นาอินทรีย์ใช้เวลาทั้งสิ้น 3 ปี.

¹¹ IMO คือองค์กรอิสระที่ทำหน้าที่ในการรับตรวจสอบคุณภาพมาตรฐานสินค้าที่มีกระบวนการผลิตอย่างยั่งยืน เช่น สินค้าเกษตรอินทรีย์ สินค้าที่มีกระบวนการผลิตเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม และสินค้าที่มีกระบวนการผลิตรับผิดชอบต่อสังคม รายละเอียดเพิ่มเติมโปรดดู http://www.imo.ch/logicio/pmws/indexDOM.php?client_id=imo&page_id=home&lang_iso639=en.

ภายในซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่โครงการอธิบายว่า เมื่อมีการจัดทำแผนที่แปลงนาครั้งแรกยังไม่มีการสร้างถนน ผู้ตรวจสอบภายในบอกให้ทองปานยกคันนาสูงขึ้น และทองปานได้สร้างคันนาใหม่ตามคำแนะนำของผู้ตรวจสอบภายในแล้ว ดังนั้น ผู้ตรวจสอบภายนอกจึงแนะนำผู้ตรวจสอบภายในให้ทำแผนที่ใหม่ตามสภาพจริงที่ปรากฏในปัจจุบัน *ประการที่สอง* คันนาอินทรีย์ของทองปานด้านหนึ่งพังลงมาเพราะน้ำท่วมใหญ่ น้ำจากแปลงนาเคมีจึงไหลเข้าท่วมแปลงนาอินทรีย์ของทองปาน ทำให้ผู้เชี่ยวชาญมองว่าเสี่ยงต่อการปนเปื้อนทางน้ำ ดังนั้น ผู้ตรวจสอบภายนอกจึงแนะนำทองปานให้ซ่อมคันนาที่พังลงมา ซึ่งจะต้องเสียเงินเพิ่มอีกหลายพันบาท ทองปานขอรับการสนับสนุนเงินเพื่อใช้ซ่อมคันนาจากหน่วยงานราชการแห่งหนึ่ง เพราะคันนาที่พังลงมาถูกใช้เป็นถนนสาธารณะของชุมชนด้วย แต่หน่วยงานราชการได้อนุมัติงบประมาณให้เขาเพียง 400 บาทเท่านั้น ดังนั้น ทองปานต้องรับภาระค่าซ่อมคันนาส่วนที่เหลือทั้งหมด และเขาต้องซ่อมคันนาให้เสร็จภายในหนึ่งปี เพื่อให้ทันกับฤดูการผลิตที่กำลังจะมาถึง

แม้ว่าทองปานซ่อมคันนาที่พังตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญแล้ว แต่ไม่มีหลักประกันว่าน้ำจากแปลงนาเคมีจะไม่ไหลลงสู่แปลงนาของเขาอีกในช่วงน้ำท่วมปิดตโป ชาวนาคนอื่นๆ ที่ปลูกข้าวเคมีมองว่าเป็นเรื่องไร้สาระที่ทองปานพยายามป้องกันการปนเปื้อนทางน้ำตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ เพราะในฤดูน้ำหลาก น้ำก็จะไหลป่าจากนาเคมีสู่นาอินทรีย์อยู่ดีอย่างไรก็ดี ผู้ตรวจสอบภายนอกโต้แย้งว่าชาวนาไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมีในฤดูฝน ดังนั้น ความเสี่ยงจากการปนเปื้อนทางน้ำจึงน้อย และอยู่ในระดับที่ “ยอมรับได้” จะเห็นได้ว่าบทบาทของผู้เชี่ยวชาญสำคัญมาก เพราะเป็นผู้ตัดสินว่าความเสี่ยงในเรื่องต่างๆ อยู่ในระดับที่ยอมรับได้หรือไม่ และผู้เชี่ยวชาญยังมีบทบาทในการให้คำแนะนำ เพื่อเปลี่ยนแปลงความเสี่ยงที่ยอมรับไม่ได้ให้กลายเป็นความเสี่ยงที่ยอมรับได้ การให้ความเห็นของผู้ตรวจสอบภายนอกต่อกรณีทองปาน เพื่อทำให้การปนเปื้อนทางน้ำอยู่ในระดับที่ยอมรับได้ แสดงให้เห็นว่าเกษตรอินทรีย์ไม่ใช่ระบบการผลิตที่ปลอดสารเคมี (chemical free) ดังที่มักเข้าใจกัน เกษตรอินทรีย์เป็นเพียงการให้หลักประกันว่าจะมีการดำเนินการมาตรการบางอย่างเพื่อป้องกันการปนเปื้อนเท่านั้น

ยิ่งไปกว่านั้น ชาวนาอินทรียมักจะได้รับคำแนะนำให้หาแหล่งน้ำในการทำนาใหม่ ด้วยเหตุผลว่าการใช้น้ำสาธารณะร่วมกับชาวนาเคมี ทำให้เสี่ยงต่อการปนเปื้อนทางน้ำ การบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานสากลในการทำเกษตรอินทรีย์ดังกล่าว ไม่เพียงสร้างภาระให้แก่ชาวนาอินทรียมในการหาแหล่งน้ำใหม่เพื่อใช้ทำนา แต่ยังสร้างความขัดแย้งระหว่างชาวนาอินทรียมกับเพื่อนบ้านด้วยดังกรณีตัวอย่างต่อไปนี้

นายสมัย ไคทาน ชาวนาบ้านโนนสูง อำเภอเสนางคนิคม จังหวัดอำนาจเจริญ ที่ถูกกลุ่มตัวอย่างเพื่อตรวจสอบแปลงนาอินทรียมในปี พ.ศ. 2550 เช่นกัน เป็นตัวอย่างของชาวนาอีกคนหนึ่งที่ได้รับคำแนะนำจากผู้ตรวจสอบภายนอกให้ปิดกั้นทางน้ำที่ไหลผ่านนาของเขา เพื่อป้องกันไม่ให้ น้ำจากแปลงนาเคมีของเพื่อนบ้านไหลลงสู่แปลงนาอินทรียมของเขาหลังจากผู้ตรวจสอบภายนอกเดินรอบแปลงนาของเขาและพบว่าแปลงนาอินทรียมของสมัยอยู่ในระดับต่ำกว่าแปลงนาเคมีของเพื่อนบ้าน ผู้ตรวจสอบภายนอกพบว่าไม่มีประตูปิดกั้นทางน้ำที่ระบายออกจากแปลงนาเคมีสู่ นาของสมัย ทำให้น้ำจากแปลงนาเคมีไหลลงสู่แปลงนาอินทรียมของสมัยโดยตรง สมัยปลูกทั้งข้าวเหนียวและข้าวหอมมะลิ แปลงนาข้าวเหนียวอยู่ติดกับแปลงนาเคมีของเพื่อนบ้าน ดังนั้น แปลงนาข้าวเหนียวของเขาจึงรับน้ำจากแปลงนาเคมีของเพื่อนบ้าน แม้สมัยอธิบายว่าแปลงนาข้าวเหนียวของเขาทำหน้าที่เป็นแนวกันเขตแดนระหว่างแปลงนาอินทรียมของเขากับแปลงนาเคมีของเพื่อนบ้าน ผู้ตรวจสอบภายนอกกลับไม่ยอมรับคำอธิบายของสมัย เพราะมองว่าที่นาของสมัยอยู่ติดกับแปลงนาเคมี จึงมีความเสี่ยงจากการปนเปื้อนทางน้ำ ทำให้มีข้อถกเถียงระหว่างผู้ตรวจสอบภายนอก ผู้ตรวจสอบภายใน และสมัย

ผู้ตรวจสอบภายนอกแนะนำว่าสมัยต้องปิดกั้นทางน้ำไหลจากแปลงนาเคมี เพื่อป้องกันการปนเปื้อนทางน้ำ และบอกให้เขาไปหาแหล่งน้ำเพื่อใช้ในการทำนาแห่งใหม่ สมัยลังเลที่จะทำตามคำแนะนำ เพราะหากเขาคิดจะปิดกั้นทางน้ำ อาจถูกต่อต้านจากเพื่อนบ้าน แต่หากเขาปฏิเสธที่จะทำตามคำแนะนำ เขาก็อาจถูกให้ออกจากโครงการ ทางเลือกอีกทางหนึ่งคือการหว่านล้อมและชักจูงใจเพื่อนบ้านให้เข้าร่วมโครงการปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ ด้วยทางเลือกนี้ผู้ถูกมองว่าเป็นทางเลือกที่ทั้งสองฝ่ายต่างได้ประโยชน์ แต่ความเป็นไปได้ของทางเลือกนี้กลับขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของเพื่อนบ้านและอยู่นอกเหนืออำนาจการควบคุมของ

สมัย นอกจากนั้น ผู้ตรวจสอบภายนอกแนะนำให้สมัยสร้างแนวกันระหว่างแปลงนาเคมีกับแปลงนาอินทรีย์ให้สูงขึ้น และให้ปลูกข้าวเหนียวอินทรีย์ในที่ดินทุกแปลงที่อยู่ติดกับแปลงนาเคมี ผู้ตรวจสอบภายนอกแนะนำให้ใช้ตาข่ายกันทางระบายน้ำที่จากแปลงนาเคมีที่ไหลผ่านนาของเขาเพื่อป้องกันการปนเปื้อนอีกด้วย สมัยต้องทำตามคำแนะนำทั้งหมดนี้ก่อนที่จะถึงฤดูกาลผลิตปีหน้า ซึ่งผู้ตรวจสอบภายนอกคนใหม่จะกลับมาตรวจแปลงนาของเขาซ้ำอีกครั้ง

จากการสังเกตการณ์การตรวจแปลงนาของสมัยเมื่อวันที่ 17 ธันวาคม พ.ศ. 2550 ผู้เขียนพบว่าสมัยแสดงท่าทีลังเลและอึดอัดอย่างเห็นได้ชัด เขาตอบคำถามอย่างแผ่วเบาและไม่รับปากว่าจะทำตามคำแนะนำ ดังคำพูดของเขาที่ตอบว่า “ผมจะต้องพูดกับเพื่อนบ้านก่อน ดูว่าเขาจะยอมให้กันทางน้ำไหม เพราะเขาต้องหาทางน้ำทางอื่นเพื่อปล่อยน้ำออกจากนา”

โดยทั่วไปหากชาวนาต้องการเปลี่ยนสภาพแปลงนา ต้องได้รับการยินยอมจากสมาชิกครอบครัว เนื่องจากที่นาเป็นสมบัติของครัวเรือนที่สมาชิกใช้ประโยชน์ร่วมกัน ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงเป็นการยากสำหรับชาวนาอินทรีย์ที่จะทำการเปลี่ยนสภาพแปลงนาโดยไม่ได้การยินยอมจากครอบครัว รวมถึงเพื่อนบ้านชาวนาอินทรีย์ที่มีที่นาอยู่ติดกับแปลงนาเคมี ชาวนาอินทรีย์จึงมักจะลังเลเมื่อถูกร้องขอให้ปิดกั้นทางน้ำสาธารณะ ซึ่งมักจะถูกคัดค้านจากเพื่อนบ้าน

นอกจากนั้น การปลูกต้นไม้เป็นแนวกันเขตแดนระหว่างนาอินทรีย์กับนาเคมีนับเป็นมาตรการอีกอย่างหนึ่งที่ชาวนาอินทรีย์ต้องทำ เพื่อป้องกันการปนเปื้อนทางอากาศจากการฉีดพ่นยาฆ่าแมลงในแปลงนาข้างเคียง บางครั้งชาวนาอินทรีย์ไม่สามารถทำตามกฎข้อนี้ได้เพราะมีการคัดค้านจากเพื่อนบ้าน เนื่องจากเพื่อนบ้านมีความกังวลว่าต้นไม้และไม้พุ่มที่ปลูกเป็นแนวกันเขตแดนอาจไปบังเงาแสงแดด หรือดึงเอาน้ำใต้ดินมาจากต้นข้าว หรือดึงดูดแมลงที่กัดกินและทำลายต้นข้าวให้เสียหาย

ถ้าชาวนาปฏิบัติตามกฎข้อนี้ไม่ได้ ก็มีข้อกำหนดว่าชาวนาจะต้องจัดทำสัญญาเป็นลายลักษณ์อักษรและให้ชาวนาอินทรีย์กับชาวนาเคมีที่เป็นแปลงข้างเคียงลงนามในหนังสือสัญญาร่วมกัน โดยระบุว่าชาวนาเคมีจะไม่ฉีดพ่นยาฆ่าแมลงในแปลงนาของตน ข้อกำหนดดังนี้

สร้างความเครียดให้แก่ชาวนาอินทรีอย่างมาก เนื่องจากชาวนาอินทรีบอกว่าพวกเขาไม่มีสิทธิบังคับเพื่อนบ้านให้ลงนามในหนังสือสัญญา ยิ่งไปกว่านั้น ข้อกำหนดให้ทำสัญญาได้กลายเป็นประเด็นที่อ่อนไหว และเป็นต้นเหตุของความขัดแย้งระหว่างชาวนาอินทรีกับเพื่อนบ้าน การโต้เถียงระหว่างชาวนาอินทรีกับผู้เชี่ยวชาญของโครงการในการประชุมชาวนา เมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2551 แสดงให้เห็นถึงความตึงเครียดที่เกิดขึ้นในระบบการตรวจสอบรับรองคุณภาพมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

- ชาวนา: “ผมจะทำอะไรได้ ถ้าเพื่อนบ้านไม่เซ็นชื่อในสัญญา”
- เจ้าหน้าที่โครงการ: “คุณควรสิใจค่อยๆ เพื่อให้เขาร่วมมือ”
- ชาวนา: “ผมไม่คิดว่าเขาสิเห็นด้วย เปี็นสิใจว่าว่า เปี็นสิมีสิสิสิไม่ให้ความร่วมมือ แล้วเปี็นสิเีดอย่างที่ว่า”¹²
- เจ้าหน้าที่โครงการ: “คุณต้องขอความร่วมมือ สัญญาระหว่างชาวนาอินทรีกับเพื่อนบ้านที่ทำนาเคมีจำเป็นมาก มันช่วยยืนยันว่าเพื่อนบ้านไม่ได้ใช้ยาฆ่าแมลง มันช่วยให้ผู้ตรวจสอบภายนอกรู้ว่ามีความตรงกันการป้องกันการปนเปื้อนทางอากาศจริง”
- ชาวนา: “ถ้าเพื่อนบ้านยอมเซ็นชื่อในสัญญา แต่ยังไม่ใช้ยาฆ่าแมลงในแปลงนาของเขา จะให้ผมทำยังไง”
- เจ้าหน้าที่โครงการ: “การฉีดยาฆ่าแมลงอันตรายยิ่งกว่าการใช้ปุ๋ยเคมี เพราะมันง่ายที่จะเกิดปัญหาการปนเปื้อนทางอากาศในแปลงนาอินทรี”
- ชาวนา: “แถวนี้ไม่มีใครฉีดยาฆ่าแมลง”
- เจ้าหน้าที่โครงการ: “บางทีชาวนาอาจจะฉีดยาฆ่าแมลงในวันหน้า เพราะฉะนั้น

¹² ผู้เขียนคงไว้ซึ่งการใช้คำภาษาอีสานในบทสนทนาี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่าการสนทนาระหว่างชาวนากับผู้เชี่ยวชาญในสถานการณ์จริง มีทั้งการใช้ภาษาท้องถิ่น ภาษาไทยกลาง รวมถึงภาษาอังกฤษสลับกันไปมาในบางครั้ง ซึ่งความเชี่ยวชาญในการใช้ภาษาที่ต่างกันของกลุ่มทางสังคมที่เกี่ยวข้อง ก็อาจนำไปสู่การตีความหมายที่ต่างกัน หรืออาจเป็นอุปสรรคต่อการทำความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ได้.

พวกเราจึงต้องปลูกต้นไม้เพื่อเป็นแนวกัน ป้องกันการปนเปื้อน
ทางอากาศ ถ้าทำไม่ได้ ต้องทำสัญญา”

ชาวนา: “ผมไม่ใช่เขา ผมไม่อาจจะบอกเขาให้เห็นดีเห็นงามกับผม”

เจ้าหน้าที่โครงการ: “ไม่ต้องห่วง เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการผลิตจะต่อรองเรื่องนี้กับ
เพื่อนบ้านคุณเอง”

ผู้เขียนมองว่าการบังคับใช้กฎหมายมาตรฐานสากลเกษตรอินทรีย์ในภาคอีสานสร้าง
ภาระเพิ่มให้แก่ชาวนา เนื่องจากการบังคับใช้กฎหมายเหล่านี้จำเป็นต้องนำมาตรการบางอย่าง
มาบังคับใช้ควบคู่กัน และจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงสภาพพื้นที่ทางธรรมชาติ รวมถึงความ
สัมพันธ์ทางสังคม ทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เช่น ที่ดินและแหล่งน้ำเคยเป็นทรัพย์สิน
ส่วนรวม ต้องถูกจัดการราวกับเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล เพื่อสร้างผลกำไรเพิ่มขึ้น ข้อบังคับ
ให้ปลูกต้นไม้เป็นแนวกันเขตแดนระหว่างแปลงนาเคมีกับนาอินทรีย์ หรือข้อบังคับให้ปิดกัน
ทางน้ำสาธารณะ ล้วนเป็นการกระทำที่ขัดกับหลักการใช้ทรัพยากรส่วนรวม ถ้าที่ดินและ
แหล่งน้ำสาธารณะถูกจัดการราวกับเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล หรือชาวนาจำนวนมากจะถูก
กีดกันสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งรูปแบบใหม่ๆ ขึ้นในหมู่บ้าน

การ “ขโมยขายข้าว” กับพลวัตของเศรษฐกิจ

ที่อิงกับระบบคุณค่าเชิงศีลธรรมของสังคมชาวนาอีสาน

การแอบขโมยขายข้าว นับเป็นปฏิบัติการทางการเมืองอีกอย่างหนึ่งของชาวนาเพื่อ
ต่อรองกับระบบทุนนิยม โดยปกติชาวนาจะได้รับกระสอบบรรจุข้าวอินทรีย์เท่ากับปริมาณ
ผลผลิตประเมินที่ผู้ตรวจสอบภายในคำนวณเอาไว้ บางครั้งชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวได้น้อยกว่า
ผลผลิตประเมิน ดังนั้น พวกเขาจะใส่ข้าวเพิ่มเพื่อขายให้แก่โครงการเท่ากับปริมาณผลผลิต
ประเมินโดยผู้เชี่ยวชาญ ชาวนาเรียกการกระทำนี้ว่า “ขโมยขายข้าว” ตัวอย่างเช่น นายสมคิด
เกษตรกรตำบลนาสวรรค์ อำเภอเขมรราชู จังหวัดอุบลราชธานี ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์
เมื่อวันที่ 23 มีนาคม พ.ศ. 2551 ว่า ชาวนาอาจซื้อข้าวเคมีจากเพื่อนบ้านในราคา กิโลกรัม
ละ 11 บาท และขายข้าวให้กับโครงการในราคา กิโลกรัมละ 14 บาท ดังนั้น พวกเขาสามารถ
ทำกำไรจากการขโมยขายข้าวเพิ่ม โดยเจ้าหน้าที่ไม่มีทางรู้

เมื่อใดที่ราคาข้าวอินทรีย์ต่ำกว่าราคาข้าวเคมี และชาวนาเก็บเกี่ยวข้าวอินทรีย์ได้มากกว่าผลผลิตประเมิน ชาวนาก็มีแนวโน้มที่จะขโมยขายข้าวอินทรีย์ส่วนหนึ่งให้แก่พ่อค้าในตลาด การหักเปอร์เซ็นต์ค่าปุ๋ยเป็อนจากข้าวอินทรีย์ นับเป็นเหตุผลอีกประการหนึ่งที่ชาวนามองว่าทำให้พวกเขาไม่อยากขายข้าวอินทรีย์ให้แก่โครงการ ดังที่สมคิดกล่าวในการให้สัมภาษณ์ครั้งเดียวกันว่า “ชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์มักจะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้น้อยกว่าชาวนาที่ปลูกข้าวเคมีอยู่แล้ว เราคิดว่าทำไมเราจึงมีเงินไม่พอใช้และไม่พอจ่ายหนี้สิน ในปีที่ผมเกี่ยวข้าวได้น้อยกว่าผลผลิตประเมินผมจะซื้อข้าวเคมีจากชาวนาคคนอื่นมาขายให้กับโครงการ ผมก็แค่ทำในสิ่งที่คนอื่นเขาก็ทำกัน ผมไม่กล่าวหาใคร คนอื่นก็ไม่กล่าวหาผม”

ในมุมมองของชาวนาอย่างสมคิดเขาไม่ได้มองว่าการขายข้าวอินทรีย์นอกโครงการเป็นการกระทำที่ผิดร้ายแรง แม้จะละเมิดกฎ เขาอธิบายว่าในที่ดินขนาดเท่ากัน การทำนาอินทรีย์ให้ผลผลิตต่ำกว่าการปลูกข้าวเคมี ดังนั้น การขายข้าวนอกโครงการในยามที่ราคาข้าวในตลาดสูง จึงเป็นค่าชดเชยผลผลิตที่ลดลง และเป็นค่าชดเชยสำหรับต้นทุนการผลิตที่เพิ่มขึ้น ดังนั้น ชาวนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์จึงไม่กล่าวโทษการขายข้าวนอกโครงการว่าเป็นสิ่งที่ผิด

การสังเกตการณ์ในปีการผลิต 2550/51 ผู้เขียนพบว่าราคาข้าวเคมีที่ขายในตลาดท้องถิ่นสูงกว่าราคาข้าวอินทรีย์ แต่ชาวนาก็ไม่ได้ขายข้าวอินทรีย์ทั้งหมดในตลาดท้องถิ่น แต่กลับเลือกขายข้าวอินทรีย์บางส่วนให้แก่โครงการ ผู้เขียนถามชาวนารายหนึ่งว่า ทำไมจึงไม่ขายข้าวทั้งหมดนอกโครงการ คำตอบของชาวนาคคนดังกล่าวสะท้อนว่าชาวนาไม่ได้คิดถึงผลประโยชน์สูงสุดเฉพาะหน้า แต่มีแง่มุมเชิงศีลธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องในการตัดสินใจด้วยดังคำอธิบายว่า

แม้เราจะขายข้าวให้แก่พ่อค้า เรายังต้องขายข้าวบางส่วนให้แก่โครงการ เราเห็นใจโครงการและกลัวว่าเขาจะมีข้าวไม่พอส่งออก แม้โครงการยอมให้ชาวนาขายข้าวนอกโครงการได้ ถ้าเราแจ้งให้โครงการรู้ล่วงหน้า แต่ถึงทำอย่างนั้นก็ไม่ได้สร้างกำไรให้ชาวนามากนัก เพราะผลผลิตที่เกี่ยวข้องได้จากนาอินทรีย์ค่อนข้างน้อย หลังจากขายข้าวให้โครงการแล้วชาวนาแทบไม่เหลือข้าวไว้ขายให้แก่พ่อค้าคนนอก

แง่มุมเชิงศีลธรรมที่อธิบายพฤติกรรมของชาวนาในที่นี้ อาจแตกต่างจากที่เจมส์ ซี. สก็อตต์ (James C. Scott) เสนอเกี่ยวกับเศรษฐกิจที่อิงกับระบบคุณค่าเชิงศีลธรรม (moral economy) ของสังคมชาวนา เพราะสก็อตต์มองว่าระบบเศรษฐกิจที่อิงกับคุณค่าเชิงศีลธรรมเป็นแก่นสารของสังคมชาวนา (peasant society) ที่พบในหลายสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Scott 1976) ในกรณีชาวนาอีสาน ผู้เขียนพบว่า ชาวนาอีสานมองระบบเศรษฐกิจว่ามีศีลธรรมหรือไม่โดยพิจารณาจากความเป็นธรรมที่ชาวนาได้รับ หากแต่ความเป็นธรรมควรจะมี ความหมายเช่นไรก็ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ หากระบบเศรษฐกิจที่อ้างอุดมคติและความเป็นธรรม แต่กลับไม่ได้ให้ความเป็นธรรมกับชาวนา ชาวนาก็ควรจะ สามารถต่อรองกับระบบเศรษฐกิจนั้น เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อพวกเขา

การแอบขโมยขายข้าวอินทรีย์นอกโครงการเป็นกลยุทธ์การต่อรองที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากการขโมยขายข้าวเกิดขึ้นในเวลาเดียวกับที่มีข้าวลือแพร่สะพัดออกไปว่าชาวนาอินทรีย์จำนวนมากชู้ว่าจะลาออกจากโครงการ เพราะความไม่พอใจหลายๆ เรื่อง ข้าวลือ และการวิพากษ์วิจารณ์ความชอบธรรมของโครงการ ทำให้โครงการตัดสินใจซื้อข้าวอินทรีย์ ในราคาสูงถึงกิโลกรัมละ 15 บาท หรือตันละ 15,000 บาท เป็นครั้งแรกในปีการผลิต 2551/52 ราคานี้เท่ากับราคาข้าวเคมีที่ชาวนาทัวไปขายในท้องตลาดในปีนั้น ยิ่งไปกว่านั้น ยังมีข้าวลือว่าชาวนาจะไม่ขายข้าวให้โครงการ หากมีการหักเงินสะสมจากการขายข้าว กิโลกรัมละ 1 บาท โครงการได้ตอบสนองข้อเรียกร้องของชาวนาเป็นครั้งแรก โดยประกาศว่าจะไม่มีการหักเงินสะสมจากการขายข้าวในปีการผลิต 2551/52

เมื่อโครงการตอบสนองข้อเรียกร้องของชาวนา ชาวนาจึงยอมขายข้าวอินทรีย์ให้แก่โครงการ ถ้าชาวนาปฏิเสธไม่ขายข้าวอินทรีย์ให้โครงการ ย่อมสร้างความเสียหายอย่างร้ายแรง เพราะโครงการจะไม่มีผลผลิตส่งออกไปขายต่างประเทศ ข้อเรียกร้องของชาวนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าพวกเขาจะไม่อดทนต่อการเอาเปรียบในทุกสถานการณ์ การต่อสู้ของชาวนาทำให้ข้อตกลงของโครงการในเรื่องราคารับซื้อข้าวอินทรีย์ต้องปรับให้สูงขึ้น การต่อรองของชาวนาถือว่าได้ผลระดับหนึ่งในการปรับความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างนายทุนกับชาวนา

สรุป

บทความนี้วิเคราะห์การที่ชาวนาอิสานตอบสนองต่อระบบตลาดข้าวอินทรีย์ และเกณฑ์มาตรฐานสากลในการผลิตข้าวอินทรีย์ที่มีการนำมาบังคับใช้กับชาวนา ชาวนาอิสานใช้กลยุทธ์หลายรูปแบบ ซึ่งอาจทำความเข้าใจในฐานะปฏิบัติการทางการเมืองของชาวนา ยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อต่อรองกับระบบตลาดทุนนิยมและผู้เชี่ยวชาญเกษตรสมัยใหม่ *ประการแรก* ผู้เขียนพบว่าเมื่อชาวนาอิสานถูกผนวกเข้าสู่ระบบการผลิตข้าวอินทรีย์เพื่อส่งออก ชาวนาใช้กลยุทธ์ของการตั้งคำถามกับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์และระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพการผลิต ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่ของระบบทุนนิยมด้านการเกษตร ที่เน้นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และบทบาทของผู้เชี่ยวชาญในการสร้างความเป็นเหตุผลและความชอบธรรมให้แก่ระบบการเกษตรอินทรีย์ การโต้แย้งระหว่างชาวนากับผู้เชี่ยวชาญในเรื่องเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์การจัดการความเสี่ยงเพื่อป้องกันการปนเปื้อน และการคำนวณเพื่อประเมินผลผลิต ชี้ให้เห็นความเปราะบางของระบบรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์และความไม่แน่นอนของความรู้ของผู้เชี่ยวชาญ

ประการที่สอง การที่ชาวนาอิสานแสดงความไม่เชื่อมั่นต่อการประเมินความเสี่ยงต่อการปนเปื้อนทางน้ำและทางอากาศของผู้เชี่ยวชาญ ก็อาจมองได้ว่าเป็นปฏิบัติการทางการเมืองของชาวนาอีกรูปแบบหนึ่ง การตั้งคำถามของชาวนาอิสานในเรื่องดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความเปราะบางของระบบการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพเกษตรอินทรีย์และความผิดพลาดของผู้เชี่ยวชาญ ความเปราะบางของระบบการรับรองมาตรฐานคุณภาพเกษตรอินทรีย์มองเห็นได้จากความไม่คงเส้นคงวาในการบังคับใช้กฎมาตรฐานสากลของการทำเกษตรอินทรีย์ แม้มีข้ออ้างว่าการตรวจสอบรับรองคุณภาพมาตรฐานเกษตรอินทรีย์เป็นเรื่องที่สามารถนำไปใช้ได้อย่างเป็นสากลก็ตาม ทว่าในความเป็นจริงแล้ว กระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพสินค้าเกษตรอินทรีย์กลับขึ้นกับบริบท นอกจากนี้ การตัดสินใจของผู้เชี่ยวชาญในเรื่องความเสี่ยงต่อการปนเปื้อนยังให้อำนาจแก่ผู้เชี่ยวชาญอย่างมากด้วย ในขณะที่ชาวนาแทบไม่มีอำนาจต่อรองใดๆ เลย ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าว การแอบใช้น้ำเค็มของชาวนาจึงอาจมองว่าเป็นกลยุทธ์ที่ชาวนาอิสานนำมาใช้เพื่อตอบโต้กับการครอบงำ

ซึ่งกระทำผ่านการสร้างพื้นที่ของความบริสุทธิ์ผุดผ่องของเกษตรอินทรีย์ และการกีดกันชาวนาที่ใช้สารเคมีทางการเกษตรซึ่งถูกมองว่าไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องออกไป

พฤติกรรมเรื่องการค้าขายข้าวของชาวนา นับเป็นการท้าทายต่อกระบวนการตรวจสอบรับรองมาตรฐานคุณภาพเกษตรอินทรีย์และอำนาจของผู้เชี่ยวชาญโดยตรง การบังคับใช้กฎสากลกับชาวนาอีสาน เช่น การยกระดับค่านำให้สูง การปลูกพืชเป็นแนวกั้นเขตแดนระหว่างนาอินทรีย์กับนาเคมี หรือการปิดกั้นทางน้ำสาธารณะ กลับเป็นเงื่อนไขที่สร้างภาระให้แก่ชาวนาเพิ่มขึ้น ทั้งยังอาจสร้างความขัดแย้งรูปแบบใหม่ๆ ระหว่างชาวนา กับเพื่อนบ้าน เนื่องจากการต่อต้านของเพื่อนบ้าน ด้วยเหตุผลดังกล่าว การบังคับใช้กฎมาตรฐานเกษตรอินทรีย์กับชาวนาจึงไม่ได้ผลสำเร็จสมบูรณ์ ผู้เขียนมีความเห็นว่าหากการบัญญัติและการบังคับใช้กฎมาตรฐานสากลเกษตรอินทรีย์จะพิจารณาถึงเงื่อนไขเฉพาะในบริบททางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่แตกต่างของชาวนาในโลกที่สามก็จะเป็นเรื่องที่ดีมาก นอกจากนี้ ผู้เขียนเสนอว่าไม่ควรมีข้อเรียกร้องใหม่ให้ชาวนาต้องปฏิบัติเพิ่มเติมอีก นอกเสียจากว่าจะมีการจ่ายค่าชดเชยที่เหมาะสมและเป็นธรรมให้แก่ชาวนา เช่น ข้อเรียกร้องให้ชาวนาต้องทำเกษตรอินทรีย์ในแปลงเกษตรที่ชาวนาปลูกไว้กิน ควรถูกยกเลิกไป นอกจากนี้ผู้บริโภคน่าจะยอมจ่ายเงินสนับสนุนให้แก่ชาวนาในการเปลี่ยนระบบการผลิตทั้งหมด

ปฏิบัติการต่อรองของชาวนาอีสานไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อโค่นล้มหรือปฏิเสธการเข้าร่วมกับระบบทุนนิยม หากแต่มีเป้าหมายเพื่อสร้างพื้นที่ต่อรองให้แก่ตนเองภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เอื้อประโยชน์ให้นายทุนสร้างผลกำไรมากขึ้น พร้อมทั้งสามารถควบคุมกำกับการใช้แรงงานของชาวนาอย่างเข้มข้นมากขึ้น ซึ่งการสร้างพื้นที่ต่อรองของชาวนาดังกล่าวในด้านหนึ่งส่งผลให้ชาวนาผู้ปลูกข้าวหอมมะลิอินทรีย์ได้กำไรมากขึ้น และในอีกด้านหนึ่งการต่อรองช่วยลดความตึงเครียดขัดแย้งที่เกิดขึ้นในกระบวนการผลิตข้าวหอมมะลิอินทรีย์เพื่อส่งออก ดังนั้น จึงช่วยลดความเสียหายเปรียบของชาวนาที่ยังคงทำการผลิตในระบบตลาดโลกลง อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องยากที่จะตัดสินว่าการต่อรองของชาวนาด้วยกลยุทธ์ต่างๆ เหล่านี้ บรรลุผลสัมฤทธิ์เพียงใด และจะสามารถสั่นคลอนระบบทุนนิยมที่เน้นการควบคุมเกษตรกรเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มได้หรือไม่

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

เนตรดาว เกถวลีล. 2554. “เฮ็ดอยู่ แต่บ่พอกิน: คำถามว่าด้วยการพึ่งตนเอง ของชาวนา
เกษตรอินทรีย์ในยุคโลกาภิวัตน์และการพัฒนา.” *วารสารสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา*
30(2): 81-109.

_____. 2556. “การสร้างความเป็นมาตรฐานในระบบเกษตรอินทรีย์.” *วารสาร
สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่* 25(1): 107-138.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Beck, Ulrich. 1994. “The Reinvention of Politics: towards a theory of reflexive
modernization” In Ulrich Beck, Anthony Giddens, and Scott Lash, *Reflexive
Modernization: politics, tradition, and aesthetics in the modern social
order*, 1-55. Standford, CA: Standford University Press.

de Certeau, Michel. 1984. “General Introduction.” In *The Practice of Everyday
Life*, 10-21. Berkeley, CA: University of California Press.

Foucault, Michel. 1991. “Governmentality.” In *The Foucault Effect: studies in
governmentality*, edited by Graham Burchell, Colin Gordon and Peter Miller,
87-104. Chicago: University of Chicago Press.

Giddens, Anthony. 1994. “Replies and Critiques: risk, trust, reflexivity.” In Ulrich
Beck, Anthony Giddens, and Scott Lash, *Reflexive Modernization: politics,
tradition, and aesthetics in the modern social order*, 184-197. Standford,
CA: Standford University Press.

Guivant, Julia S. 2003. “Pesticide Use, Risk Perception and Hybrid Knowledge:
a case study from Southern Brazil.” *Internal Journal of Sociology of
Agriculture and Food*. 11: 41-51.

- Hughes, Alex. 2006. "Learning to Trade Ethically: Knowledgeable Capitalism, Retailers and Contested Commodity Chains." *Geoforum*, 37(6): 1008-1020.
- Kerkvliet, Benedict J. Tria. 2009. "Everyday Politics in Peasant Society (and Ours)." *The Journal of Peasant Studies* 36(1): 227-243.
- Li, Tania Murray. 2007. *The Will to Improve: governmentality, development and the practices of politics*. Durham and London: Duke University Press.
- Mutersbaugh, Tad. 2004. "Serve and Certify: paradoxes of service work in organic-coffee certification." *Environment and Planning D* 22(4): 533-552.
- Pile, Steve. 1997. "Introduction: opposition, political identities and spaces of resistance." In *Geographies of Resistance*, edited by Michael Keith and Steve Pile, 1-32. New York: Routledge.
- Renard, Marie Cristine. 2005. "Quality Certification, Regulation and Power in Fair Trade." *Rural Studies* 21(4): 419-431.
- Scott, James C. 1976. *The Moral Economy of the Peasant: rebellion and subsistence in Southeast Asia*. New Heaven and London: Yale University Press.